

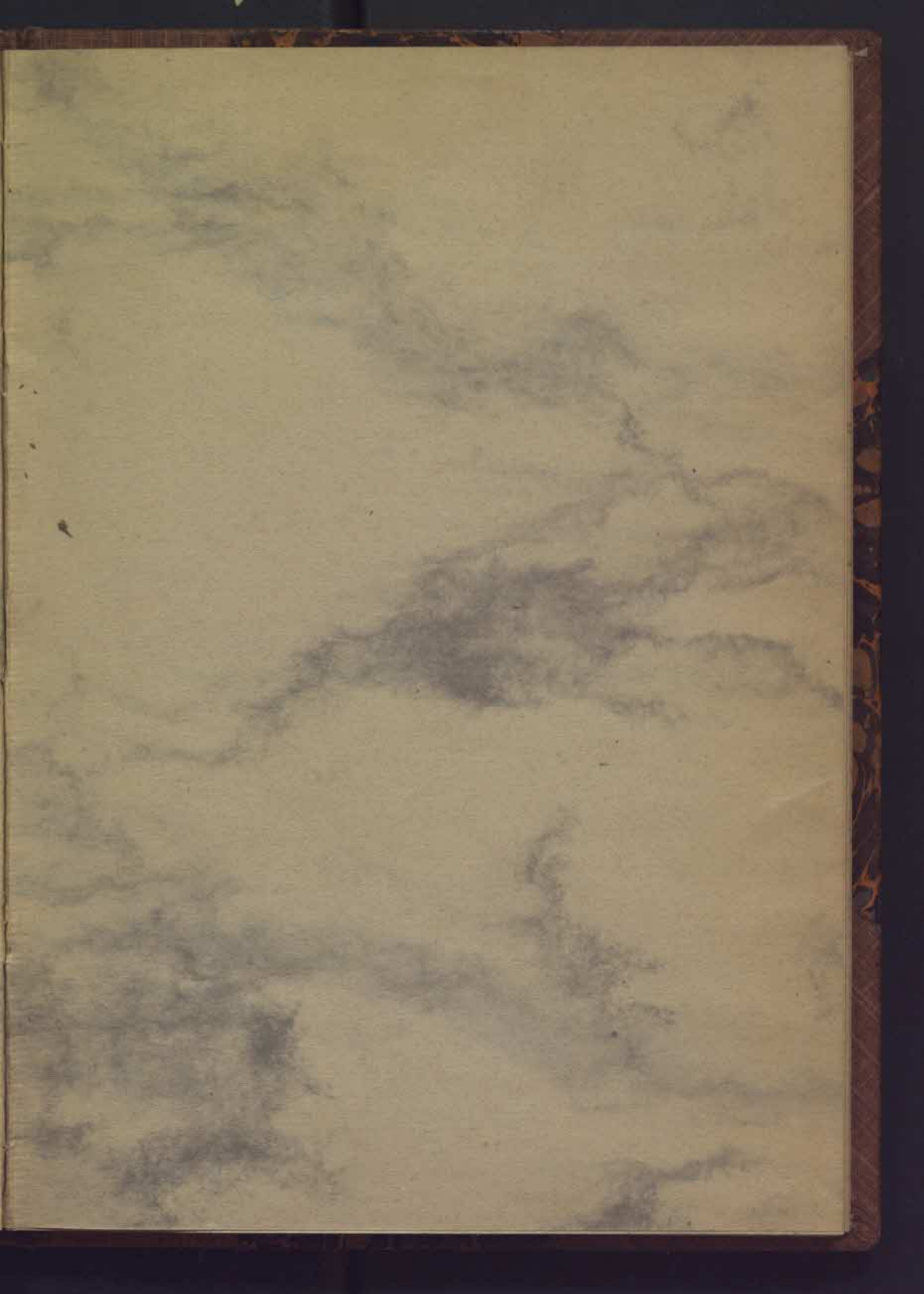
Oha

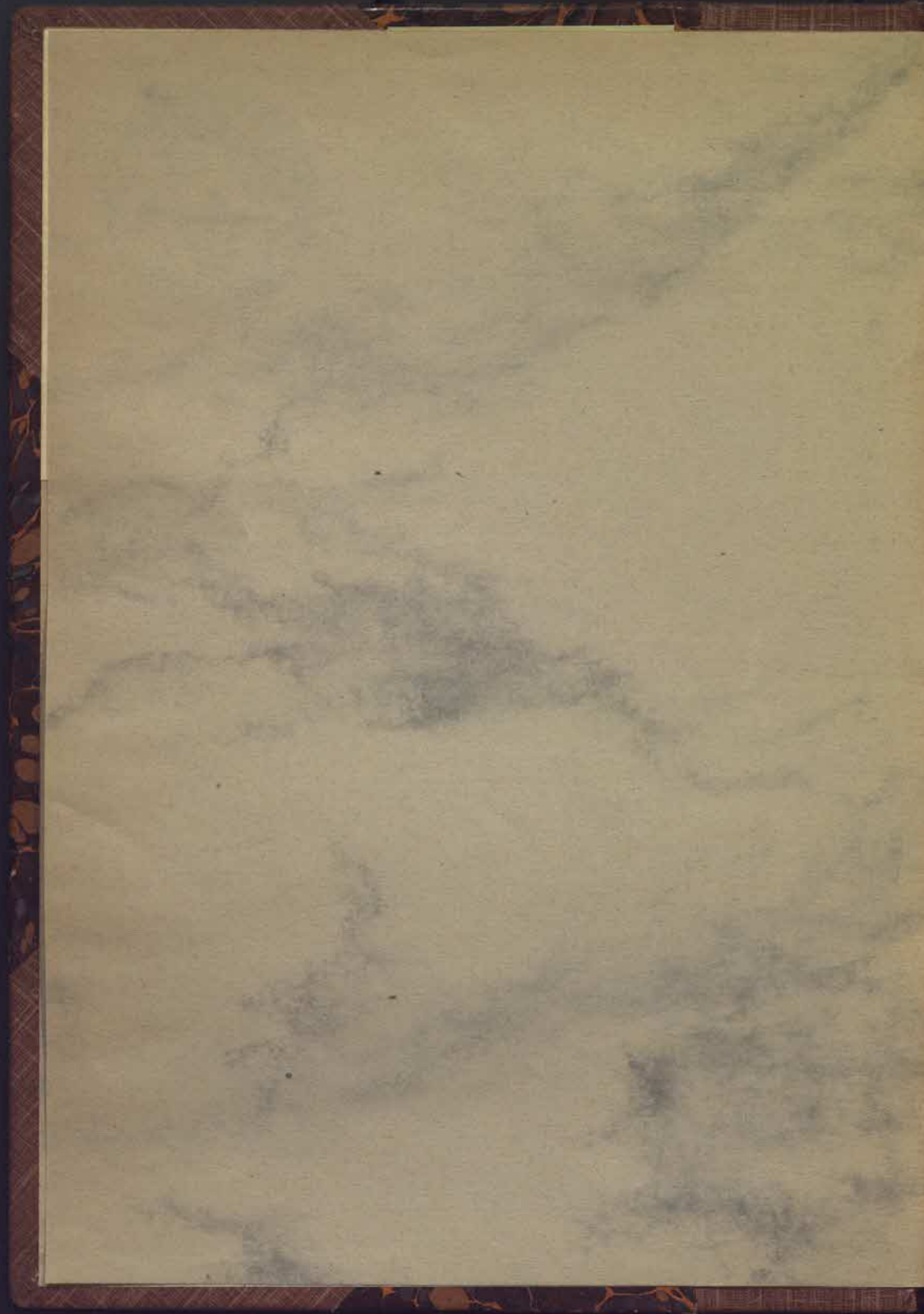
Ref.

STOCKHOLMS
STADSARKIV
BIBLIOTEKET

124:17:119

N:r 9.

SKRIFTER

1894

UTGIFNA AF

LORÉNSKA STIFTELSEN.

(PUBLICATIONS DE LA FONDATION LORÉN.)

ANTECKNINGAR

OM

ARBETARFÖRHÅLLANDEN I STOCKHOLM

SAMLADE

AF

GUSTAF AF GEIJERSTAM

STOCKHOLM

SAMSON & WALLIN.

INLEDNING.

När under de sista åren frågan om upprättandet af en arbetarstatistik i Stockholm blifvit väckt, har detta säkerligen skett i syfte att finna en utgångspunkt, från hvilken de olika partierna i denna fråga skulle kunna öppna förhandlingar. Detta är också utan tvifvel både önskvärdt och i högsta grad af behovet påkalladt. Ty i hvad som rör de tvisteämnen, hvilka klass-skilnaden framkallar, är ingenting mera påtagligt, än att klyftan mellan de olika klasserna är så vid, att ett ömsesidigt förstående under nuvarande förhållanden måste blifva både ringa och sällsynt. Och det faller af sig själft, att förhandlingar mellan partier, hvilka ömsesidigt misstro och missförstå hvarandra, med nödvändighet skola leda till otillfredsställande resultat.

Detta förhållande af ömsesidig misstro är naturligtvis särskildt i hög grad ägnadt att försvåra alla försök för den ena klassen att vinna en riktig kunskap om den andras vanor, tänkesätt och förhållanden. »Den, som är mätt, förstår icke den, som är hungrig», säger ett ryskt ordspråk, hvilket jag redan för tio år sedan satte till motto på den första bok, hvarmed jag sökte skildra lefnadsöden och människor bland dem, hvilka pläga gå under benämningen »fattigt folk». Under de tio år som sedan dess förflutit, har jag lärt mig att se förhållandena äfven från den andra sidan,

och jag skulle nu för fullständighetens skull hafva lust att komplettera den sanning, hvilken det ofvan nämnda ord-språket innehåller med att vända om det och säga: »Den, som är hungrig, missförstår också gärna den, som är mätt.»

Vänder man sig till en arbetsgifvare för att af honom begära upplysningar om arbetarens sociala tillstånd, om hans lefnadsvilkor och ställning i lifvet, om hans löner, dagliga diet, bostad, förmåga att sörja för sitt och de sinas uppehälle m. fl. af de faktorer, hvilka tillsammans framkalla, hvad engelsmannen kallar hans *standard of life*, så skall man ganska ofta få till lifs en skildring, hvilken från början till slut är ägnad att gifva frågaren den föreställningen, att allt, liksom på den sista skapelsedagen, är »ganska godt», och att det endast är den late och försunlige arbetaren, hvilken med fog kan beklaga sig öfver vare sig klen kost, dålig bostad eller ett försummadt och sönderfallet hem.

Hos andra arbetsgifvare åter möter man ett uppriktigt beklagande af rådande missförhållanden mellan ett lifslångt, sträfsamt arbete och de fördelar, hvilka ett dylikt förmår att tillförsäkra arbetaren och hans familj. Men dessa arbetsgifvare, hvilka förklara, att låga arbetslöner, utsträckt arbetstid o. dyl. för dem personligen innebära den största smärta, just emedan de ej se någon möjlighet att förändra dessa förhållanden till ett bättre, anse också, att tillståndet på den nuvarande arbetsmarknaden gör detta tillstånd till en nödvändighet. Och när det blir fråga om att uträtta något, som kan vara till gagn för förbättrandet af arbetsklassens vilkor, afgifva just dessa arbetsgifvare, hvilka hysa sympati för ett betryck, som de själfva äro de första att erkänna, det bestämda omdömet, att det är fåfängt att söka en ändring i nuvarande förhållanden, då hvarje sådant försök af arbetaren själf betraktas med misstro och ovilja. Jag skulle kunna berätta mycket om personer, hvilka äro stora arbetschefer, en gång tillträdtt sin uppgift med en lefvande entusiasm, och i början haft stora planer både på praktiska

reformer och spridandet af upplysning bland sina underlydande, men nu kallblodigt finna sig i *status quo*, emedan de anse alla försök stranda på arbetarens oåtkomlighet, misstro mot arbetsgifvaren och brist på kunskap äfven om de förhållanden, hvilka betinga hans egna lefnadsvilkor.

Och alla dylika förklara med en mun, att arbetaren icke mottager de försök till ett närmande från arbetsgifvarens sida lika väl, som hvad detta ursprungligen är menadt.

När man under ett arbete sådant som det ifrågavarande kommer att vända sig till hundra och åter hundra arbetare med begäran om upplysningar angående deras privata och allmänna förhållanden, får man riklig anledning att bevitna, att en dylik uppfattning om arbetarens misstro mot personer tillhörande den s. k. öfverklassen visserligen icke är öfverdrifven. Vid de enklaste frågor, som framställas, finner man ofta, att svaren — ifall man verkligen lyckas få några sådana — alltid afgifvas med en viss försigtighet. Den tillfrågade bemöter hela tiden frågaren med en tillbakadragen reservation, som om han tänkte: kan något godt verkligen komma från det hållet? Och denna skygga återhållsamhet liknar icke den obenägenhet att låta andra blicka in i ens privata förhållanden, hvilken är en naturlig känsla för hvarje människa. Den har helt och hållet karaktären af afvog köld, och om misstänksamheten för ett ögonblick viker för andra känslor, kan man vara viss, att den vid första sken till anledning genast åter skall sticka fram hufvudet, försigtigt spejande efter en inbillad fara.

Men skall ett ömsesidigt förstående mellan hvarandra i alla afseenden så olikställda klasser vara möjligt, och skall en framtid få skåda förverkligandet — icke af den gamla utopin om jämlikhet, utan — af den enklaste fordran på rättvisa, så måste kretsen af de människor, tillhörande så väl den ena klassen som den andra, hvilka sträfva efter att förstå i stället för att skada hvarandra, mer och mer utvidgas. Dit syfta i själfva verket alla de ansträngningar,

hvilka i våra dagar göras, för att undersöka och till sitt rätta värde uppskatta, huru arbetaren verkligen lever, tänker, handlar och utvecklar sig. Dit syftar hela det oerhörda material af fakta, hvilket öfver hela världen blifvit samladt. Och bakom behovet af verklig och faktisk kunskap sväfvat det aldrig helt dödade hoppet, att den torra kunskapen en gång skall omsättas i välsignelsebringande reformer, hvilkas rätta karaktär ännu blott i största allmänhet kan anas eller skönjas.

Men när det gäller arbetarfrågan, böra vi komma ihåg, att äfven den ej helt och hållet kan lösas på basis af undersökningar, hvilka blifvit företagna i England, Tyskland, Frankrike eller Amerika. Det är visserligen sant, att i stort sedt tenderar utvecklingen mot en nivellering af världens sociala förhållanden i så mening, att arbetarens ställning och hvad som säges om densamma, ofta kan vara tämligen lika från världens ena pol till den andra. Men om detta gäller i de stora dragen, de allmänna principerna, så är det icke desto mindre omöjligt, att i detalj få en kunskap om Stockholms arbetareförhållanden genom kändedomen om Berlins eller ens om t. ex. Göteborgs. De olika ländernas klimat spelar först och främst en rol, hvilken vid utvecklingen af så invecklade förhållanden som dessa är högst betydande. Nordens arbetare hafva utom andra svårigheter äfven att kämpa mot en vinter, hvilkens hårdhet icke spelar en obetydlig rol i deras ekonomi och sanitära förhållanden. Vidare utgör folkmängdens olikhet i de stora städerna en faktor, som måste tagas med i beräkningen. De särskilda politiska och sociala förhållandena, skiftande för hvarje land och folk, öfva också sitt inflytande. Lifsförnödenheternas större eller mindre dyrhet på olika orter är ej heller utan betydelse. Med ett ord — vill man lära känna arbetarklassens vilkor i ett land eller i en stad, bör man vara beredd på, att där finna en massa fakta, hvilka icke stå i öfverensstämmelse med de resultat, som genom samvets-

granna undersökningar förut annorstädes ifrån blifvit offentliggjorda. Äfven den fysiologi, hvilken arbetarklassen i dess helhet företer, har ett specifikt nationellt drag. Och detta drag är så mycket viktigare att äfven i en aldrig så anspråkslös undersökning påpeka, som den sociala frågan framför alla andra aldrig kan få en tillfredsställande lösning, ifall den så att säga uppställes och diskuteras i ren allmänhet.

Ifrågavarande anteckningar äro utgifna endast och allenast i syfte att tjäna som ett försök, hvilket kan vara ägnadt att förbereda kommande undersökningar. Efter samråd med styrelsen för den Lorénska stiftelsen, hvilken med välvillig frikostighet understödt mitt företag, beslöt jag mig för att till en början undersöka förhållandena vid endast tvänne fabriker i Stockholm. För detta ändamål uppsökte jag en mekanisk verkstad och ett bomullsspinneri. Jag hade nämligen från de mest olika, tillförlitliga personer, hvilka voro bekanta med fabriksförhållandena i Stockholm, mottagit den upplysningen, att det förra af dessa etablissement kunde anses typiskt för de fabriker, där arbetarens ställning är relativt god, under det att vid det senare det motsatta förhållandet är rådande. Undersökningen har också bekräftat denna på förhand inhämtade upplysning.

Det antal arbetare, om hvilkas lefnadsomständigheter, bostäder m. m. detaljerade upplysningar blifvit inhämtade belöpa sig till ett antal af omkring 300. Och det faller af sig själfvt, att på en så ringa siffra kunna icke några som helst statistiska beräkningar grundas. Ej håller är det tänkbart, att kännedomen om tvänne fabriker och dessas arbetarstorlek kan gifva en exakt uppfattning af hufvudstadens arbetarförhållanden i sin helhet. Framför allt bör till dessa anteckningar fogas den anmärkningen, att de icke behandla den del af arbetare, hvilka utan tvifvel äro sämst ställda bland alla arbetare i Stockholm: nämligen den egentlige grof-arbetaren. För att i någon mån fylla de luckor, hvilka vid

ett företag af så partiel natur som detta nödvändigtvis måste uppstå, har jag därför, utanför arbetets ursprungliga plan, sökt skaffa till stånd en del uppgifter, hvilka meddelas i slutet af boken.

Under det jag i öfver 3 månader så godt som uteslutande varit sysselsatt med att samla äfven det ringa material, som härmed lämnas i allmänhetens händer, har jag nämligen trott mig finna, att så länge det är fråga om en partiel undersökning, vinnes sannolikt det bästa resultatet genom att undersöka, ej särskilda etablissement, utan vissa stadsdelar. Med motsvarande arbete bör på denna väg vinnas både ett rikare och framför allt ett allsidigare material.

Detta beror först och främst därpå, att arbetarne vid en fabrik långt ifrån äro att finna i den omedelbara närheten af fabriken. Då upplysningen om en familj ofta kräfvor två eller flera besök, är det lätt att inse, hur mycket som kan iakttagas under loppet af t. ex. en månad. Företager man sig åter att undersöka t. ex. något af arbetarekvarteren, har man åtminstone besparat sig ändlösa promenader, och är man sysselsatt att från stenfoten upp till takåsen undersöka ett helt hus, skall man i regeln under loppet af en förmiddag lyckas träffa åtminstone flertalet af dess innevånare. Ett enda hus i Stockholm innehåller dessutom ofta så många och så ölikartade arbetarfamiljer och bebyggare af alla slag, att det rent af kan gifva en bild i smått af hela den stora, skiftande arbetarvärlden.

KAP. I.

Bostadsförhållanden.

Fabriksarbetarnes bostäder växla i fråga om utseende, kvalitet och storlek i den grad, att man kan jämföra de bästa dylika förekommande med till och med ganska välmående borgarhem, under det att andra fullständigt erinra om de tillhåll, där man vant sig att söka, icke den ordentlige arbetaren, utan de beklagansvärda offren för laster och brott. Vid de besök, jag varit i tillfälle att göra, har jag dock funnit, att båda dessa ytterligheter tillhöra sällsyntheterna.

Vid den mekaniska verkstad jag besökt, där det allmänna tillståndet kan sägas beteckna en ståndpunkt af öfverklass midt i arbetarklassen, voro bostäderna med få undantag i det hela tillfredsställande. Visserligen funnos bostäder, hvilka voro både för trånga och äfven erbjödo verklig fara för hälsan. Men i det hela företedde bostäderna utseendet af ett visst välstånd, hvilket står i ett noggrant förhållande till de i allmänhet tillräckliga lönerna.

En förman vid en dylik fabrik kan arbeta sig upp till ett välstånd, hvilket, om man tager i betraktande arbetarens genom uppfostran och vana förvärfvade förmåga att, som man säger, rätta mun efter matsäcken, till och med öfverstiger den framtid, som understundom väntar många af sta-

tens smärre löntagare, hvilka ofta genom vanor och däraf förskaffade lefnadsbehof hafva ytterst svårt att få sin mer än måttliga inkomst att räcka till. Dylika undantagsföreteelser inom arbetarvärlden intaga i själfva verket, ehuru till yrket kroppsarbetare, en ställning, hvilken bevisar, att begreppen fattig och kroppsarbetare icke alltid äro ekvivalenta. Deras bostäder bära också vittne därom.

Första gången jag inträdde i en dylik bostad, höll jag på att vända om i tamburen, i tanke att jag på något sätt missuppfattat den adress, hvilken jag fått mig angifven. En jungfru kom nämligen och öppnade, när jag ringde, och bad mig stiga in, under förklaring, att frun strax skulle komma. Jag gick genom en rymlig tambur, i hvilken en stor kamin med glimmerskiffer spred en behaglig värme, in i ett stort hvardagsrum med stoppade möbler, mattor öfver hela golvet och tunga gardiner för de båda höga och luftiga fönstren. På ett stort bord, hvilket syntes afsedt att tjäna som matbord, låg en tjock duk, väggarna voro fullhängda med prydnader, taflor, makartsbuketter o. d., kakelugnen var af färgadt kakel — om af majolika kan jag ej erinra mig — och taket var öfverlastadt med det slags målade gipsornament, som i de moderna husen merendels fått ersätta britten af bonade golf. Dörrarna till det inre rummet stodo öppna. Äfven detta hade två fönster och tjänstgjorde som sängkammare. En bred uppbäddad tvåmanssäng med hvitt täcke upptog den ena väggen. Förrästen fans där byrå af valnöt med en vacker spegel, lavoar och prydnadsföremål af diverse slag.

Jag drog mig tillbaka och undersökte ännu en gång med blicken det yttre rummet. Det gaf fullkomligt intrycket af ett välmående borgarhem. Utom förut omnämnda föremål upptäckte jag nu vackra, väl vårdade bladväxter, stora album, ett litet bibliotek af tämligen skiftande innehåll, en chiffonier af valnöt med beslag, taklampa, som på samma gång var krona, gungstol med broderadt öfverkast m. m.

Det kök, hvilket hörde till denna lägenhet, var litet, som stockholmsköken vid smärre våningar vanligen äro, men företedde i afseende på såväl renlighet som riklig attiralj samma välmående utseende som den öfriga våningen.

Denna treffliga bostad kostade 300 kronor i årlig hyra och var i själfva verket hemvist för en burgen och skicklig man, som intog en förmedlande ställning mellan arbetare och arbetsgifvare.

Ej långt därefter gjorde jag besök hos en af de fatigaste arbetarfamiljerna vid samma fabrik. Och kontrasten var så stark, att jag framställer den i omedelbart sammanhang.

Uppgiften på adress visade mig 4 trappor upp, och när jag på gatan stannade och såg upp mot huset, var det mig omöjligt att upptäcka, att man där skulle kunna komma mera än tre trappor i höjden. Jag steg emellertid på, och när jag kommit uppför den tredje trappan, fann jag, att ännu en fjärde ledde upp till en vind, och det visade sig också, att jag däruppe skulle finna den familj jag sökte.

På vinden hade nämligen något uppfinningsrikt byggmästargeni gjort den iakttagelsen, att man kunde arrangera ej mindre än fyra lägenheter med den minsta möjliga kostnad. Vinden var mörk, belagd med tegelstensgolf, och genom de smala gångarna skymtade dörr vid dörr, hvilka stängdes medelst hänslås och ledde in till en hel serie af vindskontor, hörande till de i de nedre våningarna belägna lägenheterna. Genom att på något sätt tränga ihop kontoren hade man emellertid lyckats att här uppe placera ej mindre än fyra lägenheter, af hvilka åtminstone tvänne hade namn, heder och värdighet af »1 rum och kök». Och detta extra tillägg i lägenheternas antal renderade husägaren ej mindre än en liten nätt årlig inkomst af sammanlagdt 600 kronor.

Det rum, i hvilket jag inträdde, tjänade till hemvist för ett nygift par. En ung arbetarhustru, hvars utseende gaf vid handen, att familjen snart skulle räkna det första

barnet bland sina medlemmar, trädde mig till mötes. Rummet var snyggt och ordentligt, men möblerna voro ej många. En liggsoffa, afsedd för två, med ett täcke, som tydligen ej var nyköpt, ett par stolar, en liten byrå, det var allt. Och själfva rummet var ytterst litet samt ägnade sig ej för att utan en invecklad matematisk beräkning uppmätas till sitt kubikinnehåll. Taket gick nämligen i båge, så att det vid fönstret och den detsamma motsatta ändan närmade sig golfvet på en meters afstånd. Fönstret, som hade en fönster-smyg, hvilken tjänstgjorde som bord, var fyrkantigt och höll cirka 1 meter i kvadrat. Det hela företedde en blandning af armod och det slags ungdomliga belåtenhet, som den unga kvinnan uttalade, öfver att »dock ha fått sitt eget».

Jag frågade, hvar hon brukade koka sin mat.

Jo, det fans ett kök, blef svaret. Och till min icke ringa förvåning ledsagades jag ut på vinden.

Beläget ett godt stycke från boningsrummet, fans där ett annat vindskontor af de allra mest obetydliga dimensioner. En person skulle ej kunnat ligga rak på dess golf och ljuset insläpptes sparsamt från en liten glugg på det sluttande taket.

Man tänke sig, hurudan en dylik lägenhet skulle vara under den kallaste delen af vintern, hvilka olägenheter den skulle medföra — för att nu icke tala om den direkta risken för förkylning, för hvilken det oupphörliga gåendet tvärs öfver vinden måste utsätta husmodern. Själfva det lilla boningsrummet, omgifvet på alla sidor af oeldade vindskontor och med den fjärde vettande ut åt fria luften, måste naturligtvis under vintern vara i hög grad kyligt. En noggrann bestämning om medeltemperaturen var här som annorstädes omöjlig att åstadkomma.

För denna lägenhet betalas nu en årlig hyra af 150 kronor eller jämt hälften af den hyra, hvilken erlades för den ofvan skildrade bostaden. Det torde af beskrifningen framgå, att fördelarna vid den bättre bostaden emellertid voro

så öfvervägande, att den stackars arbetaren, hvilken betalade 150 kr., i själfva verket bodde betydligt dyrare än arbetsförmannen, som betalade 300. Att de små lägenheterna alltid relativt äro dyrare än de större, är visserligen en känd sak. Men härvid torde proportionen — eller disproportionen — vara af så ovanlig beskaffenhet, att den direkt pekar öfver på den extra beskattning, hvilken nöden alltid pålägger den fattigaste, ett förhållande, som i det följande närmare skall skärskådas.

De här skildrade bostäderna utgöra naturligtvis rena undantagsfall. I allmänhet utgöras bostäderna för denna fabriks arbetare af ett rum och kök, och af dessa äro de allra flesta belägna, väl icke inom fabriken's omedelbara närhet, men dock inom samma stadsdel, hvilket i fråga om tidsbesparing m. m. naturligtvis spelar en icke obetydlig rol. I en del af dessa lägenheter finner man köket ersatt af en s. k. spiskakelugn, hos andra åter har det enda rummet alls ingen spisel, utan maten kokas direkt i kakelugnen, något som ur snygghet- och sundhetssynpunkt måste vara särdeles olämpligt. Eller ock ersättes bristen på spisel genom ett vanligt fotogenkök.

Det faller af sig själf, att en hel arbetarfamiljs ställning och förhållanden i hög grad taga sin prägel af och kunna bedömas efter den större eller mindre grad af rymlighet, som deras bostäder utvisa. Hos arbetaren finner man i allmänhet icke som hos torparen på landet ett särskildt rum, i hvilket familjen är efter år samlat det bohag af olika slag, som är bestämdt att vara mera till glädje än direkt gagn. Torparen har sin egen stuga, och vare sig han bygt den själf, eller han öfvertagit den från andra, hafva dock omständigheterna vid dess byggande varit sådana, att ej så särdeles stor hänsyn behöft tagas till, huruvida ett rum mer eller mindre skulle tillfogas. Och blir stugan för trång, så går det i nödfall an att tillbygga ett extra rum. Virke fins i skogen. I de flesta fall står det torparen gratis till buds,

och skall han betala det, sker detta gerna med extra arbete vid herrgården. Sedan har han blott att besörja bygget, och det är en sak, hvilken han i regeln sköter utan att behöfva besvärå någon annan.

Har han behof af ett rum mera, så låter detta med ett ord vanligen arrangerå sig, utan att han därför behöfver skaffa sig större inkomster. Men så är alls icke förhållandet med arbetaren i staden. Han har en bestämd veckopenning. Låt också vara, att denna i någon mån ökas med åren, så är det dock långt ifrån fallet, att denna ökning står i en verklig proportion till den tid, han kan räkna sig hafva arbetat i ett bolags eller en privatmans tjänst. Lönen stiger från pojrens, lärningens lön till den färdige arbetarens. Och vid en mekanisk värkstad, där de olika brancherna måste ställa de mest olika fordringar på individens både intelligens och yrkesskicklighet, är det naturligt, att lönerna växla äfven efter arten af arbete, som hvar och en fått till sin uppgift att utföra. Men någon egentlig möjlighet för arbetaren att förkofra sin ställning, efter som hans familj tillväxer, kan man icke säga under nuvarande förhållanden förefinnes. Arbetarens väsentliga styrka i existenskampen måste därför väsentligen koncentrera sig på förmågan att inskränka sig, och därför är det snart sagdt regeln i arbetarens lif, att hans välstånd aftager i den mån han kan räkna längre tjänsteår. Först när barnen växt upp och kunna deltaga i faderns arbete eller på annat sätt förtjäna bidrag till familjens uppehälle, händer det, att umbärandenas värsta tid är förbi, och det blir möjligt, att lugnet från äktenskapets första dagar i någon mån återvänder.

Att spara under de jämförelsevis goda dagarna för att hafva under de dåliga är naturligtvis en sak, hvilken hjälpt många. Men denna utväg fordrar hos vanliga människor, att de hafva en inkomst, hvilken räcker något utöfver de vanliga behofven, och att dessa då ej få fattas alltför ytterligt knappt. Hvem som vill, kan göra denna iakttagelse

i sin vanliga umgängeskrets. Det fins många människor — och därtill både ordentliga och förståndiga människor — om hvilka man kan säga, att de möjligen skulle kunna spara in något på sina utgifter. De hafva emellertid endast »jämt och rätt hvad de behöfva», d. v. s. de lefva upp så mycket om året, att deras lefnadssätt ej skiljer sig från andra människors. De bruka nöjen med måtta, de tillåta sig någon enda gång ett glas vin i godt sällskap, mannen röker tobak, och hustrun använder i all oskyldighet en del penningar på en vacker toalett eller en del prydnadsföremål, hvilka bidraga att försköna hemmet. Allt detta med måtta och utan någon öfverdrift.

Det lider naturligtvis intet tvifvel, att om dylika personer i stället insatte de medel, hvilka på detta sätt användas, i en sparbank, skulle de så småningom förvärfva en samlad styfver, som till sist alltid skulle komma deras barn till godo eller också vara bra att ha, när t. ex. sjukdom i familjen eller ökning af densammas medlemmar gör en extra summa penningar, hvartill mannens inkomst kanske ej vill räcka, till en nödvändighet.

Detta exempel är så själfklart, att det borde kunna kallas oemotsägligt. Men om en dylik familj under dylika förhållanden råkar i obestånd, så väcker detta för det första icke det ringaste annat än medlidande. Man talar om deras ekonomiska och ordentliga lefnadssätt, och omedvetet tager man, när det gäller ens jämlikar, med full rätt hänsyn till den sanningen, att »människan lefver icke endast af bröd», och att »dagligt bröd» är en ganska omfångsrik term, om också icke fullt så skrymmande som Luther af fruktan för alltför rigoristiska tolkningar velat göra den i lilla katekesen. Familjen är föremål för allas sympati — *emedan hvar och en, så fort det gäller hans egen klass, har så ytterst lätt att förstå, hvar skon klämmer*; och mannens närmaste ansträngning går ut på att söka skaffa sig större inkomster. Då detta ofta lyckas honom, blir det honom möjligt, dels

att utan nämnvärda inskränkningar fortsätta med det måttliga öfverflöd, han förut tillåtit sig, dels också att vid behof öka sin våning, så att ej den ökade barnskaran inkräktar på familjens trefnad och välbefinnande.

När en arbetare med måttliga inkomster — jag talar här endast om de jämförelsevis välottade arbetarne — kommer i en dylik belägenhet af obestånd, har han i vanliga fall icke gjort något annat, än hvad personer ur andra klasser dagligen tillåta sig. Han har, utan att sätta sig i skuld, utan att föra ett vare sig supigt eller dåligt lefnadssätt, tillåtit sig de små extravaganser, hvilka hans ställning tillåta honom, och han har därigenom — i likhet med så oändligt många i en annan samhällsställning — helt enkelt kommit i bryderi, när han plötsligt märker sig vara far och hafva ett barn att försörja, utan att naturligtvis från början rätt kunna förstå, *hvad* detta ekonomiska tryck innebär. Hans hustru kan ej längre som förr deltaga i arbetet för familjens uppehälle. Barnet skall hafva eftersyn, när en kort tid gått, kläder, föda — med ett ord: här upprepas hela den lilla kamp i det tysta, hvilken mer eller mindre pinsamt utkämpas i alla familjer, där penningen spelar en rol för existensen. Om arbetaren då råkar på obestånd, må man ej inbilla sig, att omdömet om honom blir ett likartadt med hvad som gäller den nyss exempelvis framstälde individen. Nej. Angående honom yttrar man med den största skärpa, att han borde hafva förutsett detta i tid, sparat under de goda dagarna, för att gömma till de dåliga o. s. v. Det ser med ett ord ut, som om vi, hvilka äro bättre ställda, på honom vid de flesta af lifvets brydsamma belägenheter stälde anspråk, som äro större, än hvad vi hvarken tillämpa på oss själfva eller ens då sätta i fråga.

Och praktiskt blir det för arbetaren vid alla dylika tillfällen, då en förstorad inkomst skulle vara af nöden, i stället ingen annan utväg än att i stället anlita den passiva, sega kraft, hvilken ligger i förmågan att umbära, umbära allt —

utom de enklaste förnödenheter, hvilka äro nödvändiga för att hålla lifvet vid makt.

Hvar och en, som på nära håll tagit kännedom om arbetarnes lefnadsöden vet, att i de allra flesta fall är det bostaden, som i första rummet kommer att inskränkas, när medlen, hvilka förut räckt till för två, skola underhålla flere. Hvad detta innebär för arbetarens hela lif, kan man endast genom mångåriga iakttagelser fullkomligt göra klart för sig. Det första, som inskränkes, blir vanligen det redan förut knappa bostadsutrymmet — med alla dess följder af vantrefnad, dåliga sanitära förhållanden, orenlighet, ja, stundom sedligt depraverande hvardagslif. Och därför hafva också helt naturligt alla praktiska och varmhjärtade människor, hvilka sökt inverka förbättrande på arbetarens lefnads-vilkor, i första rummet riktat sin uppmärksamhet på försök, gående ut på att förbättra arbetarnes bostäder.

De undersökningar, jag företagit, bekräfta också till fullo den allmänt gjorda erfarenheten, att bostadens beskaffenhet kan tjäna till en icke oäfvnen värdemätare på hela familjens moraliska och ekonomiska ställning, liksom också, att de arbetarbostäder, hvilka Stockholm för närvarande kan bjuda sina arbetare, lämna åtskilligt öfrigt att önska. Har man penningar, kan man få hvilken bostad man vill. Men hvad här är fråga om, är att erhålla bostäder, hvilkas pris stå i rimlig proportion till deras innehafvares betalningsförmåga.

Går man igenom en tablå öfver bostadsförhållandena vid den förut omtalade mekaniska verkstaden, skall man högst sällan finna anledning att framställa några anmärkningar. Den utfaller i hög grad gynsamt för uppfattningen både af lefnadsvilkor och betalningsförmåga hos de respektive arbetarne.

Innan jag går vidare, framställer jag tablån här nedan, så utförligt som det varit mig möjligt anskaffa den. I de kolumner, där en uppgift utelämnas, beror detta på, att

uppgiften af en eller annan orsak varit omöjlig att er-
hålla.

Tablå öfver bostadsförhållandena vid en mekanisk
verkstad.

Namn	Rummens antal	Hyra Kr.	Deras kubikinnehåll	Fönsterantal	Invånar- antal i bostad.
A.	2 rum och kök	300	3 stora, 1:a klas. rum	3, 2, 1	5
B.	2 " " "	fri b.	D:o	2, 2, 1	3
C.	2 " " "	300	D:o	2, 2, 1	2
D. ¹	2 " " "	265	5.10 × 5.10 × 2.70 4.40 × 3.80 × 2.70	2, 2, 1	4
E.	1 " " "	240	5.00 × 4.00 × 3.00 4.00 × 2.60 × 3.00	2, 1	2
F.	1 " " "	240	5.00 × 4.00 × 3.00 4.00 × 2.60 × 3.00	2, 1	2
G. ²	2 " " "	400	4.20 × 3.90 × 2.70 5.20 × 4.50 × 2.70 3.20 × 2.30 × 2.70	2, 2, 1	5
H. ³	2 " " "	280	4.20 × 3.20 × 2.90 4.20 × 2.65 × 2.90	1, 1, 1	7
I. ⁴	2 " " "	320	5.85 × 4.55 × 3.15 4.05 × 2.90 × 3.15 3.85 × 2.00 × 3.15	2, 1, 1	6
J. ⁵	2 " " "	260	5.10 × 3.60 × 3.00 3.85 × 2.40 × 3.00 3.25 × 2.20 × 3.00	1, 1, 1	4

¹ I det ena rummet bo två sömmerskor, hvilka betala 110 kr. med eldning.

² Det ena rummet uthyrdt till ett äldre fruntimmer. Fönsteryorna 1.70 + 1.20. Denna fönsteryta är genomgående och varierar i de nybyggda husen endast obetydligt.

³ 1 rum uthyrdt till två personer, hvilka tillsammans betala 7 kr. i månaden.

⁴ En syster till hustrun inackorderad för 30 kr. i månaden.

⁵ En inneboende, 8 kr. i månaden.

Namn	Rummens antal	Hyra Kr.	Deras kubikinnehåll	Fönsterantal	Invånar- antal i bostad.
K.	1 rum och kök	160	4.20 × 2.90 × 2.90 3.50 × 1.75 × 2.90	2, 1	3
L.	1 » » » ¹	275	5.90 × 5.35 × 3.20 5.35 × 3.25 × 3.20	2, 1	5
M.	1 rum o. del i kök	120	3.50 × 3.— × 3.15 3.20 × 2.15 × 3.15	1, 1	5 ²
N.	1 rum och kök	265	4.45 × 4.35 × 3.10 4.40 × 2.90 × 3.10	2, 1	4 ³
O.	2 » » »	300	3.85 × 3.70 × 3.00 5.60 × 3.70 × 3.00 3.70 × 2.10 × 3.00	1, 1, 1	5 ⁴
P.	1 » » »	200	4.80 × 4.60 × 2.75 5.60 × 3.40 × 2.75	2, 1	2
Q.	1 » » »	225	4.35 × 3.75 × 2.75 5.30 × 2.25 × 2.75	2, 1	4 ⁵
R.	1 » » »	250	5.40 × 4.45 × 2.90 3.60 × 2.80 × 2.90	2, 1	4
S.	1 » » »	275	5.30 × 4.40 × 3.20 6.70 × 3.20 × 3.20	2, 1 ⁶	4 ⁷
T.	1 » » »	200	4.30 × 3.20 × 2.80 3.45 × 2.80 × 2.80	1, 1	3
U.	2 » » »	300	5.45 × 4.15 × 2.80 5.45 × 2.55 × 2.80 4.15 × 2.00 × 2.80	2, 1, 1	5 ⁸
V.	1 » » »	210	4.00 × 3.90 × 2.80 3.50 × 2.00 × 2.80	2, 1	3
X.	2 rum och del i kök	200	4.10 × 2.85 × 2.95 4.15 × 2.90 × 2.95 3.65 × 2.15 × 2.90	1, 1, 1	4

¹ Med värmeledning.² En flicka hjälper till i huset, en kamrat hyr mot 8 kr. i månaden.³ En brorsdotter som fosterbarn.⁴ Ett rum uthyrdt med möbler till 2 ungarlar mot 18 kr. i månaden.⁵ En syster till hustrun samt en ungarl inneboende, erläggande respektive 4 och 5 kr. i månaden.⁶ Kökets fönster litet, vettande åt tamburen.⁷ En bror till hustrun inneboende, erläggande 7 kr. i månaden.⁸ Ett rum uthyrdt till en bror till hustrun för 7 kr. i månaden.

Namn	Rummens antal	Hyra Kr.	Deras kubikinnehåll	Fönsterantal	Invånar- antal i bostad.
Y.	1 rum och kök	250	4.80 × 3.75 × 3.00 3.05 × 2.15 × 3.00	2, 1	3
Z.	1 » » » ¹	750	4.35 × 3.80 × 3.05 3.55 × 1.90 × 3.05	1, 1	3 ²
Å.	1 » » »	220	3.70 × 3.65 × 3.15 3.25 × 1.80 × 3.15	1, 1	2
Ä.	1 » » »	240	3.90 × 3.70 × 3.10 3.30 × 1.55 × 3.10	2, 1	4
Ö.	2 rum (däraf ett med alkov) samt kök	300	4.10 × 3.95 × 2.95 5.20 × 2.50 × 2.95 3.55 × 2.50 × 2.95	2, 1, 1	6 ³
a.	2 rum och kök	325	5.30 × 4.00 × 2.90 3.35 × 3.10 × 2.90 3.35 × 2.20 × 2.90	1, 1, 1	5 ⁴
b.	3 » » »	400	3.65 × 3.45 × 2.90 3.65 × 2.30 × 2.90 4.50 × 4.30 × 2.90 3.30 × 2.60 × 2.90	2, 2, 1, 1	5 à 6 ⁵
c. ⁶	3 » » »	325	3.95 × 3.80 × 2.35 3.90 × 2.95 × 2.35 3.85 × 3.20 × 2.35 3.25 × 2.50 × 2.35	2, 1, 1, 1	3
d.	1 » » »	175	4.55 × 3.30 × 2.90 3.05 × 2.25 × 2.90	1, 1	4
e.	1 » » »	180	4.65 × 2.95 × 2.95 4.65 × 2.20 × 2.95	1, 1	5 ⁷

¹ Hyran innefattar äfven en brödbod, som skötes af hustrun.

² En tjänstflicka för att hjälpa till i hemmet och boden.

³ En kamrat vid fabriken betalar som hyresgäst 12 kr. i månaden.

⁴ En yngling vid verkstaden betalar som hyresgäst 8 kr. i månaden.

⁵ En ingenjör hyr det ena rummet för 15 kr. i månaden. Stundom hyres ett annat ut för 10 kr. i månaden. Familjen har tjänstflicka.

⁶ Ett sällsynt undantagsfall. En enka efter en underofficer, hvilken medförde ett vackert bo, gift med en solid arbetare.

⁷ En ogift kvinna innebor för 4 kr. i månaden.

Namn	Rummens antal	Hyra Kr.	Deras kubikinnehåll	Fönsterantal	Inväningar- antal i bostad.
f.	1 rum och kök	200	5.25 × 3.65 × 2.95 5.25 × 2.40 × 2.95	2, 1	3
g.	2 " " " ¹	350	5.10 × 4.60 × 3.20 5.10 × 2.70 × 3.20	2, 1, 1	3
h.	1 " " "	200	4.45 × 4.10 × 2.80 2.75 × 2.20 × 2.80	2, 1	3
i.	2 " " " ²	350	4.65 × 4.40 × 3.20 4.65 × 3.00 × 3.20 2.90 × 2.15 × 3.20	2, 1, 1	7
j.	1 rum och del i kök	170	5.15 × 4.90 × 2.85 (köket ej uppmätt)	2, 1	4
k.	1 " " "	170	5.15 × 4.90 × 2.85 (köket ej uppmätt)	2, 1	4
l.	1 rum och kök	200	4.55 × 3.80 × 3.00 2.95 × 2.60 × 3.00	1, 1	5
m.	1 " " "	200	5.35 × 3.75 × 2.85 3.65 × 3.10 × 2.85	1, 1	5 ³
n.	1 " " " ⁴	190	4.15 × 4.05 × 2.90 2.90 × 2.45 × 2.90	1, 1	2
o.	1 rum utan kök	130	4.90 × 3.55 × 2.95	⁵	3
p.	2 rum och kök ⁶	325	4.00 × 3.40 × 2.75 kök 3.60 × 1.45 × 2.75	2, 2, 1	4
q.	1 " " " ⁷	150	—	1	2
r.	1 " " "	275	—	—	2
s.	2 " " "	300	—	—	5
t.	1 " " "	200	—	—	2
u.	1 " " "	200	—	—	5

¹ En släkting hyresgäst, betalande 10 kr. i månaden.

² 1 rum uthyrdt åt en person för 150 kr. om året.

³ En bror till mannen innebor för 5 kr. i månaden.

⁴ Denna bostad hörde till de dåligaste. Väggarna voro gröna af fukt samt fulla af ohyra. Rättor förekommo enligt uppgift i köket.

⁵ Dagen insläpptes genom 2 halfönster af vanlig höjd. Slaskrör och vattenledning saknades. Maten kokades på fotogenkök, hvarigenom atmosfären var ytterst dålig.

⁶ Det ena rummet uthyrdt per år för 120 kr.

⁷ Bostaden skildrad här ofvan i detalj.

Namn	Rummens antal	Hyra Kr.	Deras kubikinnehåll	Fönsterantal	Invånar- antal i bostad.
v.	1 rum och kök	205	—	—	4
x. ¹	2 " " "	300	—	—	5
y.	1 " " "	175	—	—	2
z.	1 " " "	175	—	—	4
å.	1 " " "	170	—	—	3

Denna tablå, hvilken uteslutande innefattar de gifta familjernas flertal vid en mekanisk verkstad härstädes, visar så vidt torra siffror kunna ådagalägga något, på öfvervägande goda förhållanden. Rummens höjd håller sig på en medelsiffra, som föga afviker från hvad man finner i medelklassens boningar. Rummens storlek är i allmänhet tillfredsställande. Något fall, där man kan tala om ett upprörande sammanhopande af personer i samma rum förekommer icke alls. Hyrornas belopp tyda på en aktningvärd betalningsförmåga. Bostäder, för hvilka betalas 300 kr. och därutöfver, förekomma i ej mindre än 16 fall af 54. Dock bör därvid tagas i betraktande, att i 11 af dessa fall delas hyran på en eller annan hyresgäst, och i ett fall beror den höga hyran på tillägget af en affärslokal. Det kan därför påvisas, att den, som t. ex. hyr två rum och kök för 350 kr. och hyr ut ett rum för 150 i själfva verket bor billigare än kamraten, hvilken betalar 200 kr. för ett rum och kök. Ty de större bostäderna äro i allmänhet bättre omsedda än de mindre, hvarjämte deras garderober, kök etc. äro rymligare och mera ändamålsenliga. Men redan det att kunna stå risken för en hyra på 350 kr. tyder på en ekonomisk ställning, hvilken står långt öfver arbetarens vanliga nivå. Och man får ej heller glömma, att flere af dessa bästa och dyraste bostäder innehafvas af förmännen, hvilka naturligtvis intaga en särskild ställning vid alla fabriker.

¹ Ett rum uthyrdt.

Ett par upplysningar böra dessutom bifogas för att förklara den ofvanstående tabellen. Namnen hafva betecknats med bokstäfver för att bringa reda i uppställningen, då det ju vore orätt och på samma gång obehöfligt att utsätta de verkliga personnamnen. Hyran är angifven per år, och vid uppgifterna om rummens kubikinnehåll är metermättet begagnadt, hvarjämte bör iakttagas, att siffrorna konsekvent äro uppställda i ordningen: *längd, bredd och höjd*. Dessutom har jag iakttagit att alltid placera köket sist. Det samma är fallet vid uppgiften om fönsternas antal. Vid uppgiften om invånarantalet i hvarje bostad betyda siffrorna endast man, hustru och barn, såvida ej särskild not är bifogad.

Det anmärktes ofvan, att höjdmättet föga varierar. Man kan säga, att de allra flesta af ofvan vidrörda bostäder visa en höjd af 3 meter å 2,90. Högst sällan sjunker siffran därinunder. Detta beror på, att massan af de stora arbetarkasernerna, hvilka spelat en så vigtig rol i hufvudstadens byggnadshistoria, äro uppförda under de senaste årtiondena och i det yttre hafva de moderna byggnadernas typ, om än icke deras elegans. Man måste rättvist erkänna, att dessa nybyggnader speciellt i detta fall äro en icke ringa vinst för den arbetande klassen. Små och trånga bostäder hafva alltid funnits, och de finnas ännu. Betalningsförmågan är bestämmande öfver, hur trångt eller hur rymligt fattigt folk bor. Redan på denna lilla tabell, hvilken dock berör »the upper ten» bland arbetarne själfva, kan man (jämför h och j) läsa sig till en iakttagelse, hvilken säkerligen är af allmän betydelse. Denna jämförelse visar, att en familj på 4 personer måste bebo ett rum med del i kök, medan en annan på 3 personer kan få en egen lägenhet på 1 rum och kök för en prisskilnad af 30 kronor. Detta vill med andra ord säga, att 30 kronor för denna familj är af så stor betydelse, att den för en sådan besparing offerar hela sin hemtrefnad. Ty att detta vanligen blir följderna af att

»dela kök», torde ej behöfva bevisas. Och orsaken ligger i att den ena förtjänar 150 kr. mindre än den andra och samtidigt har ett barn mera.

Men som sagdt — dylika missförhållanden hafva alltid funnits, och det är dock en bestämd vinst, att rummens höjd tilltagit, så att deras lämplighet i detta fall kan anses som regel. Ty på deras och fönstrens höjd beror i ej oväsentlig grad rummens sanitära beskaffenhet, hvilken sjunker i värde för hvarje tiondels meter, som afgår.

Det är emellertid långt ifrån gifvet, att dessa moderna arbetarbostäder därför hafva blifvit felfria. De hafva sörjt för ljus och luft, men de lämna genomgående en ringa garanti för värmen under vintern. Åtminstone är det min erfarenhet, att man vid ungefär hvartannat besök mötes af en klagan öfver att rummen äro kalla eller fuktiga, hvilket naturligtvis i sin mån gör dem så till vida dyrare, som det medför en större utgiftspost för ved och kol.

Det vore i hög grad önskvärdt, om en omfattande och sakrik undersökning kunde vidtagas för att uttröna sammanhanget och verkliga förhållandet härvid lag. Men att komma underfund med dessa förhållanden så i detalj, att framläggandet af en oemotsäglich utredning däraf blir möjligt, det torde äfven för en intresserad och opartisk byggmästare vara ganska svårt. Ty huru ett rum är ombonadt, af hvad materiel eller med hvilken omsorg ett hus är uppbyggdt, det har man stundom något svårt att afgöra, så vida man ej kan bryta upp golfven och rifva i väggarna.

Emellertid är klagan öfver att bostäderna icke hålla värmen så pass allmän, att man åtminstone är berättigad att framkasta den förmodan, att en stor del arbetarbostäder uppföras efter en mindre omsorgsfull metod än de byggnader, hvilka äro afsedda att tjäna till bostäder åt hvad man kallar »bättre folk». Man kan åtminstone frestas att misstänka, att något ej är, som det skall vara. Ty hvarför skulle eljest klagomålen öfver lägenheter på 1 rum och kök

vara talrikare än öfver våningar på 6 rum eller 10? Låt oss äfven antaga, att en del af dessa klagomål äro öfverdrifna och framkallas af den speciela benägenhet att beklaga sig, hvilken är oåtskiljaktigt förenad med trånga förhållanden. Gör man personliga besök i dylika bostäder, skall man dock så ofta under vintern, dels själf få smaka på kylan inomhus, dels också se spåren af fukt på väggarna, att man ej kan undanskjuta den tanken, att affären att bygga för fattiga mätte i anseende till vissa besparingar vid byggandet vara ganska lockande.

Om man ser på ofvanstående tablå, finner man vidare, att lägenheter på 1 rum och kök kunna betinga en hyra af ända till 275 kr. om året, att de i regeln hålla sig på siffran 200 å 240 samt att de endast i undantagsfall (såsom i det ofvan skildrade) sjunka till 150 kr. Detta naturligtvis i de nyare husen. Jämför man dessa priser med hvad större våningar kosta i de kvarter, hvilka i likhet med arbetarbostäderna ligga fjärran från stadens centrum, skall man äfven finna, att totalsumman för ett hus, hvilket är fylldt med små våningar visst ej understiger totalsumman vid ett dylikt som endast upptager några få stora. Man får då ett exempel på, i huru hög grad den enskilda företagsamheten kan göra sig äfven fattigdomen till godo, och det blir åtminstone sannolikt, att en god del af arbetarnes klagomål skulle kunna drabba äfven andra än deras direkta arbetsgifvare. Ty man bör härvid besinna, att allt hvad som kallas lyx i inredning, och som anses fördyra bättre mans bostäder i så hög grad, att redan röster höjt sig mot öfverdrifterna i detta fall, icke alls förekommer i dessa bostäder. Den arbetare, hvilken för den ofta nämnda bostaden af ett f. d. vindskontor, inredt till rum, plus en skrubb, apterad till kök, betalar 150 kr., erlägger faktiskt en vida större hyressumma än den, hvilken för 5 komfortabla och eleganta rum med kök betalar 900 kronor.

Det klagas bland hyresvärdar ej sällan, att besväret

med dessa bostäder är stort och att hyran ofta uteblifver. Härpå torde lämpligen kunna svaras, att besväret skulle bli mindre och inkomsten säkrare, ifall hyrorna ställes i måttligare proportion till de fördelar, som bjudas. Detta sätt att försäkra sig om en inkomst vore kanske till sist pålitligare, än att, som nu ofta sker, inberäkna kalkylen öfver en del oguldna hyror i ökade hyresbelopp. Åtminstone kunde det löna mödan att försöka med billigare och därigenom också rättvisare hyror.

Hvad som genomgående bör uppmärksammas vid föregående tabell är, att den utvisar så få fall, då familjen begagnar sig af inneboendesystemet för att skaffa sig någon hjälp vid betalandet af hyran. Om man har två eller tre rum och kök, uthyres i flere fall det ena rummet på år. I några fall är en nära släkting hyresgäst hos familjen. Endast i 4 fall finner man, att familjen mottagit, hvad man egentligen menar med »inneboende».

* * *

Går man till de ogifta inom fabriken, skall man finna, att förhållandet gestaltar sig helt olika. Äfven vid en fabrik, där arbetarne äro relativt så pass väl aflönade som här, är det regeln, att de allra flesta, hvilka icke bo hos föräldrar, bo inne hos andra. Detta beror understundom därpå, att deras låga löner tvinga dem att nöja sig med en tarflig sofplats som ersättning för en bostad eller ett hem. I andra fall beror det på den särskildt hos ungarlar icke ovanliga omständigheten, att de föredraga att hafva penningar till sitt förfogande utom hus framför behaget af ett ordnad hem. Det fins ungarlar, hvilka förtjäna ända till 25 kr. i veckan, men ändå bo inne. Slutligen torde det bero på tillfälligheter, såsom att t. ex. en person gerna skulle vara med om att hyra ett rum tillsammans med en kamrat, men händelsevis icke träffar på någon, som vill dela

med honom. Inneboendesystemet är så utbreddt bland arbetarklassens ungar, att det möjligen också skulle anses som ett oförlåtligt snobberi af en person med 100 kr. i månaden att hyra sig ett eget rum för 15 kr. Orsakerna kunna vara mångahanda, men säkert är, att inneboendesystemet är alldeles förhärskande, något som ytterligare framgår af följande enkla tabell.

De ogifta arbetarnes bostadsförhållanden inom samma fabrik.

N a m n	Inneboende	Antal i samma rum	Hyra Kr.
A	Ja.	1	10
B	Ja.	1	10
C	Ja.	2	9
D	Ja.	2	9
E	Hos föräldrar	1	8
F	Ja.	2	7
G	Hos föräldrar.	3	7
H	D:o.	3	4
I	D:o.	2	6
J	D:o.	3	6
K	Eget rum.	1	15
L	Ja.	1	8
M	Hos föräldrar.	3	—
N	Ja.	1	12
O	Eget rum.	1	10
P	Ja.	2	10
Q	Hos föräldrar.	3	4
R	D:o.	2	5
S	Ja.	2	8
T	Hos moder.	2	4
U	Ja.	2	5
V	Hos fader.	2	5
X	Ja.	4	4

N a m n	Inneboende	Antal i samma rum	Hyra Kr.
Y	Ja.	2	2
Z	Ja.	3	12,50
Å	Ja.	2	8
Ä	Hos föräldrar.	2	5
Ö	D:o.	1	10
a	Eget rum.	1	9
b	Hos föräldrar.	2	8
c	Ja.	3	7
d	Ja.	2	6
e	Hos föräldrar.	2	8
f	D:o.	2	8
g	D:o.	2	10
h	D:o.	2	10
i	D:o.	2	10
j	D:o.	1	10
k	D:o.	1	10
l	D:o.	2	10
m	Ja.	1	8
n	Hos moder.	3	4
o	Hos föräldrar.	4	4
p	D:o.	5	5
q	D:o.	2	5
r	D:o.	2	—
s	Ja.	4	5
t	Hos föräldrar.	2	10
u	D:o.	1	6
v	Ja.	1	12
x	Ja.	2	10
y	Hos föräldrar.	2	5
z	Hyr rum.	2	9
å	Hos föräldrar.	3	10
ä	Hos moder.	4	5
ö	D:o.	4	8
Å	D:o.	2	8
Ä	Ja.	2	8
Ö	Ja.	2	10
D	Ja.	1	8

N a m n	Inneboende	Antal i samma rum	Hyra Kr.
E	Ja.	2	7,50
F	Ja.	2	8
G	Ja.	2	5
H	Hos föräldrar.	2	4
I	Ja.	2	7
J	Ja.	1	10
K	Hyr rum.	1	10
L	Ja.	5	5
M	Hos föräldrar.	3	5
N	Ja.	1	5
O	Ja.	2	7
P	Ja.	1	6
Q	Ja.	4	5
R	Eget rum.	2	10
S	Ja.	1	12
T	Ja.	2	5
U	Eget rum.	2	9

Vid denna tabell bör iakttagas, att hyran är beräknad per månad, hvilket är det enda sätt, hvarpå den öfver hufvud kan beräknas. Att få en fullt tillförlitlig uppgift angående de inneboendes villkor och bostäder, är i allmänhet ytterst vanskligt. Först och främst hör det till karaktären af detta slags hyresmetod, att vederbörande ej sällan förfogar öfver sin liggplats endast för natten. Detta gör, att man naturligtvis ej gärna kan söka de inneboende i deras bostad, emedan de helt enkelt aldrig träffas hemma annat än vid tider, då besökande icke mottagas. Vidare byta dessa inneboende ofta om bostad, och då priserna för detta slags hyra växla högst betydligt, är det klart, att den egentliga årshyran blir ytterst svår att fixera.

Att de inneboende äro öfvervägande bland de ogifta arbetarnes klass, kan man emellertid med full visshet sluta redan af denna tabell. Af de 77 fall, den upptager, äro

35 inneboende, af de öfriga äro 29 boende hos föräldrar, endast 13 hafva eget rum eller hyra särskildt tillsammans med andra. Af dessa 13 är det vidare endast 6, som ensamma förfoga öfver sitt rum. Om man då besinnar, hvad som ofta blifvit betonadt, att nämligen arbetarne vid denna fabrik ostridligen tillhöra »the upper ten» bland Stockholms arbetarbefolkning, har man anledning att anse inneboendesystemet vara utveckladt i mycket hög grad, ja, att det hör till sällsyntheterna, att ogifta arbetare öfver hufvud taget äga andra slags bostäder. Ty detta är naturligtvis det billigaste sättet att skaffa sig tak öfver hufvudet, och då de väl aflönade arbetarne hålla till godo härmed, är det ingalunda förhastadt, om man antager, att de sämre aflönade *måste* göra det. Det bör äfven tagas i betraktande, att de, hvilka bo hos föräldrar, måste betraktas likställda med inneboende. Att dessa män eller ynglingar ej kommit att söka sig bostäder hos främlingar, beror uppenbarligen endast på den tillfälligheten, att de hafva föräldrar i lifvet. Och deras kvarstannande hemma är ekonomiskt taget att betrakta som ett ömsesidigt understöd.

Hvad som vid ofvanstående tabell är öfverraskande, är emellertid, att hyran för de inneboende ställer sig så hög. Den går visserligen ned ända till 5, ja, till och med 4 kr. i månaden. Men detta är endast hvad en son betalar sina föräldrar. Deremot stiger den ända till 12,50 och håller sig ej sällan på 10 kr. i månaden, när det gäller en inneboendes hyra hos främlingar. Man får dock ej föreställa sig, att denna betalning vid alla tillfällen endast är afsedd att utgöra en ersättning för liggplatsen. I de flesta fall inberäknas däri »kaffe om mornarna», och understundom torde äfven någon kvällsmat ingå i uppgörelsen. När ett godt förhållande är rådande mellan den inneboende och hans värdfolk, har han dessutom äfven andra fördelar. Husmodern hjälper t. ex. med smärre lagningar af kläder, och han räknas till familjen på så sätt, att han vid händelse af

sjukdom icke är lämnad utan vård och hjälp. Att i alla de fall, där dessa priser variera, utleta i detalj de olika bestämmelser, hvilka innefattas i uppgörelsen, är på grund af svårigheten att träffa personerna hart nära omöjligt. Bland de villkor, som måste tagas med i beräkningen, är, huruvida hyresgästen har rätt att vistas hemma om dagarna eller icke. Något medelpris är omöjligt att bestämma, emedan detta varierar dels efter hyresgästens betalningsförmåga, dels efter familjens ekonomiska ställning i allmänhet. Ju fattigare en familj är, desto mera är den naturligtvis angelägen att för en ytterst ringa penning lämna en sofplats, något som i det följande skall blifva ännu ytterligare belyst. Är familjen åter i besittning af ett visst välstånd, kan den erbjuda ett treffligt rum och goda möbler, så stiger priset, ej blott genom varans bättre egenskaper, utan äfven därigenom, att familjen har råd att i nödfall umbära en hyresgäst, hvilken ej vill eller har råd att betala ett fordradt vederlag.

* * *

Bostadsförhållandena blifva i icke oväsentlig grad olika, om man betraktar förhållandena vid den andra fabrik, hvilken är föremål för här meddelade anteckningar. Denna är nämligen en bomullsspinnerifabrik, hvilken sysselsätter ej mindre än 447 arbetare och arbeterskor, inberäknadt minderåriga. Lönerna äro här genomgående låga, och det förtjänar antecknas — om också med den reservation, hvilken vid alla dylika uppgifter är nödvändig iakttaga — att förhållandena här inom arbetsklassen allmänt anses tillhöra de mest beklagansvärda.

I förhållande till den stora numerären äro de gifta arbetarne vid denna fabrik jämförelsevis få. De flesta af dessa hafva bostäder, hvilka tillhöra fabriken, och betala för dessa en årlig hyra, för hvilken beloppet afdrages på den nominela veckopenningen. De, hvilka föredraga att själfva

skaffa sig bostäder, äro färre än de, som mottaga fabriken. Ej sällan händer, att arbetare, hvilka fordom bott i fabriken bostäder, flytta och på egen hand söka sig lägenheter i staden. Däremot hör man icke, att dessa sedermera återvända till sina förut innehafda lägenheter, eller att personer, hvilka förut hyrt i staden, utbyta dessa bostäder mot fabriken. För betraktaren ser detta emellertid underligt ut. Ty arbetsbostäderna äro här både billiga och, efter hvad man kan döma, sunda. Det säges emellertid, att de vintertid äro kalla, och att en stor svårighet ligger i deras genomgående brist på vattenledningar, hvarjämte husmödrarna beklaga sig öfver den långa vägen till torg och butiker.

Tablå öfver bostadsförhållandena vid ett bomullsspinneri.

Namn	Rummens antal	Hyra Kr.	Deras kubikinnehåll	Fönsterantal	Inväsnar- antal i bostad.
A.	3 rum och kök.	fritt		3, 1, 1, 1	6 ¹
B.	1 " " "	fritt	4.30 × 3.60 × 2.50 5.85 × 2.50 × 2.50	2, 1 (1.45 × 1.15)	7 ²
C.	1 " " "	80	4.90 × 4.15 × 2.50 4.05 × 4.40 × 2.50	2, 1 (som ofvan)	8
D.	1 " " " (köket en f. d. garder.)	100	4.90 × 4.10 × 2.65 2.45 × 1.50 × 2.65	2, 0	6 ³
E.	2 rum och kök. (1 kallrum)	fritt	5.15 × 3.95 × 2.80 4.2) × 3.30 × 2.80	3, 2, 1	8
F.	1 rum och tambur samt balkong.	80	5.50 × 4.65 × 2.60	2 (1.40 × 1.20)	3 ⁴
G.	1 rum och kök.	120	4.40 × 3.10 × 2.00	1, 1	4
H.	1 " " "	100	5.50 × 4.40 × 2.50 2.50 × 1.65 × 2.50	1, 0	5

¹ Två ungarloger i ett extra rum.

² Däribland ett fosterbarn, för hvilket betalas 40 kr. om året från barnhuset.

³ En 7 års gosse fosterbarn för 8 kr. i månaden.

⁴ En fosterson, för hvilken årligen betalas sammanlagt 90 kr.

Namn	Rummens antal	Hyra Kr.	Deras kubikinnehåll	Fönsterantal	Invånar- antal i bostad.
I.	1 rum.	75	3.95 × 4.70 × 2.50	1	3 ¹
J.	1 "	75	5.85 × 4.40 × 2.10	1	2
K.	1 rum och litet kök.	fritt	4.65 × 3.00 × 2.40	1, 1 (1.25 × 1.20)	5
L.	1 rum.	70	5.05 × 5.20 × 2.40	2	4 ²
M.	1 "	70	5.50 × 3.25 × 2.40	1 (Blott 3 rutor)	3 ³
N.	1 "	60	3.80 × 3.70 × 2.40	1 (m. 2 rutor)	3 ⁴
O.	1 "	80	5.85 × 3.80 × 2.40	1 (do)	3
P.	1 rum.	75	5.30 × 4.20 × 2.10	2 (m. 2 rutor)	4 ⁵
Q.	1 rum och kök. (det sista en skrubb)	80	4.65 × 3.45 × 2.05	1 (D:o)	4 ⁶
R.	1 rum och kök.	fritt	1.80 × 1.50 — 3.60 × 3.15 × 3.30 3.10 × 2.80 × 3.30	1, 1	2
S.	3 " " "	fritt	Stora, luftiga, kalla	Höga fönster.	12
T.	2 " " "	120	3.75 × 3.10 × 2.20 5.45 × 2.60 × 3.10	1, 1 (1.20 × 1.15)	6 ⁷
U.	1 " " "	130	4.00 × 3.80 × 2.90	1, 1	7 ⁸
V.	1 " " "	110	3.60 × 2.80 × 2.90 3.65 × 2.60 × 2.50 3.85 × 2.90 × 2.50	1, 1	4
X.	2 " " "	fritt	Medelstora, luftiga.	2, 1, 1	7
Y.	1 rum med spisel- kakelugn.	70	6.40 × 2.85 × 2.35	1 (1.45 × 1.20)	6

¹ Ett 3-årigt fosterbarn för 40 kr. om året.

² Mannen i Amerika.

³ En flicka innebor för 4 kr. i månaden. Mannen i Amerika.

⁴ En arbeterska delar rummet för 30 kr. om året.

⁵ En jungfru till hjälp, då både mannen och hustrun arbeta borta.

⁶ Hustruns mor bor hos makarna.

⁷ En gammal kvinna har 5 kr. i månaden och mat för att se om huset, då makarna arbeta borta.

⁸ En hjälpkvinna.

⁹ Köket oanvändbart under den kallaste delen af vintern, då man med yxa måste hugga bort isen i fönstret.

Namn	Rummens antal	Hyra Kr.	Deras kubikinnehåll	Fönsterantal	Invånar- antal i bostad.
Z.	1 rum och kök.	100	4.50 × 2.80 × 2.80 2.85 × 2.75 × 2.80	2, 1 (höga)	6 ¹
Å.	1 " " "	110	4.20 × 2.85 × 2.90 2.55 × 2.45 × 2.90	1, 1/2	3
Ä.	1 " " "	150	5.45 × 4.60 × 2.70 4.55 × 2.10 × 2.70	2, 1	6 ²
Ö.	1 " " "	80	4.55 × 4.50 × 2.25 3.00 × 2.25 × 2.25	1, 0	4 ³
a.	1 " " "	80	5.15 × 2.45 × 2.35 3.65 × 1.65 × 2.35	1, 1	3
b.	1 " " "	128	5.05 × 4.10 × 2.55 3.15 × 2.85 × 2.55	1, 1	2
c.	1 " " "	95 ⁴		1, 1	6 ⁵

Bostäder i själfva staden.

Namn	Rummens antal	Hyra Kr.	Deras kubikinnehåll	Fönsterantal	Invånar- antal i bostad.
A.	1 rum och del i kök.	80	3.55 × 2.55 × 2.60		
B.	1 rum med kök och brödbod.	?	3.80 × 3.10 × 1.90	1 —	3 4 ⁶
C.	1 rum och kök.	160	4.45 × 2.90 × 2.90 3.85 × 2.45 × 2.90	1, 1	7 ⁷
D.	1 rum och del i kök.	100	3.75 × 3.70 × 2.45		
E.	1 rum och kök.	160	4.60 × 3.45 × 2.75 2.85 × 2.15 × 2.75	1 (1.30 × 1.20) 2, 1 (1.60 × 1.05)	2 7 ⁸

¹ Båda makarnas mödrar bo i familjen.² Hustruns bror inneboende för 5 kr. i månaden.³ En släkting sköter hushållet.⁴ Nedsatt på grund af mannens sjuklighet.⁵ Hustruns mor hjälper till mot obestämd ersättning.⁶ Obestämbare förhållanden.⁷ Hustruns mor hjälper till i huset.⁸ 2 fosterbarn. För det ena erlägges 10 kr. i månaden, hvaremot det andras fader försvunnit.

Namn	Rummens antal	Hyra Kr.	Deras kubikinnehåll	Fönsterantal	Inväningarantal i bostad.
F.	1 rum och kök	168	4.60 × 3.50 × 2.70 3.30 × 1.80 × 2.70	2, 1 (stora fönster)	5
G.	1 " " "	192	4.65 × 4.50 × 2.70 3.90 × 2.05 × 2.70	2, 1	3 ¹
H.	1 rum med spiselkaketugu.	150	4.55 × 4.60 × 2.65	2	4 ²
I.	1 rum och kök.	96	Rummet litet, köket stort, kallt och besväradt af råttor.	—	6
J.	1 " " "	120	4.50 × 2.55 × 2.00 3.00 × 2.45 × 2.00	1 1 (mycket små)	4
K.	1 " " "	100	3.60 × 3.05 × 2.15 3.55 × 1.95 × 2.15	1, 1 (1.15 × 1.00)	4

Går man igenom ofvanstående tabell, skall man finna, att de hyror, som betalas af fabriken arbetare äro genomgående betydligt lägre än de, hvilka erläggas af den mekaniska verkstadens arbetare. Fabriken har själf arbetarbostäder, och alla uppgifterna i den förra delen af tabellen afse detta slags bostäder. De uthyras, som synes, till växlande pris, och flera bostäder äro fria. Man bör dock härvid ihågkomma, att det lägre priset ej alltid betyder, att denna bostad är sämre än en föregående, utan att priset inberäknas i lönen på så sätt, att en viss summa afdrages på veckopenningen, till dess att hyran är betald. Det inses lätt, att härigenom ett lägre pris på hyran kan komma att ekvivalera det högre, ifall lönerna samtidigt divergera.

Alla de bostäder, hvilka uthyras af fabriken, hafva den gemensamma fördelen och olägenheten, att de äro belägna i utkanten af staden, så godt som på landet. Fördelen ligger däruti, att de — särskildt under den varma årstiden — lämna tillgång till frisk luft och lekplatser åt barnen,

¹ En 17 års yngling inneboende för 5 kr. i månaden.

² Mannen och kvinnan ogifta. 2 barn.

lekplatser, hvilka ej inskränkas af ett stekhatt plank och genomskäras af en stinkande rännsten. De se ut som trefna små sommarnöjen, omgifna af löfskog och sjö, och deras fördelar i detta afseende äro också allmänt erkända.

Olägenheten ligger i deras afsides belägenhet. I dessa familjer arbeta ofta både mannen och hustrun på fabriken. Ej sällan är det hustrun, som är sysselsatt vid fabriken, medan mannen har arbete annorstädes. I båda dessa fall blir det en kännbar olägenhet att hafva en lång väg att gå för att köpa de enklaste födoämnen, en väg, hvilken på hemvägen blir ännu besvärligare, när vederbörande — i köld eller hetta — måste släpa på en fylld korg. Det är icke besväret, som här väcker klagomål. Det är tidsförlusten. Och det är sannolikt denna omständighet som gör, att man i mer än ett fall finner den talrika och på samma gång ytterst torftiga familjen ökad med en tjänsteflicka. Ty det säger sig själft, att en hustru, som har tio timmars arbete på fabriken, ej *orkar* att använda de återstående till torgvandringar, utom möjligen den enda dag i arbetsveckan — lördagen — då arbetstiden är inskränkt till förmiddagen.

Den andra olägenheten är bristen på vattenledning, som är en ökning i det dagliga arbetet, på samma sätt som bristen på slaskrör. Denna sista brist blir stundom, där likgiltigheten är större, eller arbetskraften för hårdt anlitad, anledning till en grad af orenlighet, hvilken är beklaglig ur sanitär synpunkt och dessutom — liksom allt snusk — måste inverka förstörande på den lilla rest af hemlif, hvilken under närvarande förhållanden för dessa arbetare är tänkbar. Denna brist förekommer äfven flerstädes inom de bostäder, som inom själfva staden, särskildt på söder, uthyras åt arbetare eller fattiga.

Slutligen uppgifvas bostäderna nästan genomgående vara kalla och därigenom dyra att hålla i beboeligt skick, ohälsosamma, när fattigdomen tvingar till besparing af bränsle. Att de dessutom ofta äro för tränga och tvinga alltför

många personer att bebo samma rum, framgår tillräckligt af ofvanstående tabell.

De, hvilka bebo 2 rum och kök eller därutöfver, äro alla antingen förmån, eller också intaga de genom särskild yrkesskicklighet på annat sätt ett slags undantagsställning. Hela antalet uppgår till 5, hvaraf endast 2 hafva 3 rum och kök. Af dessa sista bebos lägenheten i ena fallet af 6 individer, i det andra af tolf. Några lägenheter, som gifva intrycket af välmående borgarfamiljers, förekomma ej mig veterligen mera än i högst 2 fall. Och äfven här är afståndet från den ofvan skildrade arbetarlyxen högst afsevärd. Flertalet af dessa bostäder gifva intryck af den yttersta inskränkning, många af ren fattigdom i egentligaste mening, och om man ej vid den jämförelse, som hvarje besökare i tanken uppdrager, utgår från den förutsättningen, att arbetaren skall vara nöjd, när han ej lider direkt nöd, så bör det erkännas, att bostadsförhållandena här lämna mycket öfrigt att önska.

Ser man igenom hela tabellen (inberäknadt bostäderna i själfva staden) skall man finna, att i icke mindre än 10 familjer, som bebo ett rum och kök, utgöras antalet individer, hvilka inrymmas i lägenheten, från 6 till 8. I åter 10 fall finner man i likartad bostad från 4 till 5 personer. I 11 fall finner man, att familjer få nöja sig med ett rum, utan kök eller del i kök, och i endast 2 af dessa fall äro rummen försedda med spiselkakelugn, i stället för vanlig sådan. Antalet invånare i dylika lägenheter visar respektive 3—2—4—3—3—3—4—6—3—2—4. Den lägenhet, hvilken härbergerar 6 personer till ett pris af 70 kr. om året, är försedd med spiselkakelugn, som är en fördel. Men jag lämnar åt läsaren att uttänka, hurudan en familjs ekonomiska ställning skall vara, när man, hustru och fyra barn tvingas att bo på detta sätt.

Det är vidare att märka, att samtidigt med att invånarantalet i hvarje rum, i jämförelse med förhållandet vid den

mekaniska verkstaden, visar en tendens att ökas, så visa själfva rummen en nästan ironisk tendens att i — man kan nästan säga — motsvarande grad förminskas. Det är framför allt höjden på rummen, som denna anmärkning drabbar. Genomläsa vi tabellens uppgifter på kubikinnehåll, skola vi finna, att höjdmåttet sjunker ända till 2.10—2.05—2.00, ja, ända till 1.90 meter. De lägenheter, som hafva en rums-höjd af 2.80 meter eller därutöfver äro ej flera än 7 af de här undersökta. De lägenheter, der rumshöjden går under 2.50 meter, äro däremot 18, och för att taga ett enda belysande exempel — rummet med spiselkakelugn, som skall rymma 6 personer, har en höjd af 2.35 och ett enda fönster. Man kan svårligen tänka på den nattliga atmosfär, som härutaf uppstår, utan att kväljningarna inställa sig före medlidandet. Och af dessa 18, hvilkas rumshöjd understiger 2.50 meter hafva åter ej mindre än 8 sjunkit under 2.25 meters höjd. I fråga om rummens höjd kan man med ett ord anmärka, att hvad som vid den mekaniske arbetarens bostäder var ett enstaka undantag, det betecknar här regeln. Där fanns nämligen af undersökta lägenheter endast 1, hvilken hade lågt i taket (2.35 meter). Men detta var en bostad på 3 rum och kök, hyrd i ett gammalt hus, men utvisande något af öfverklassens välstånd. Motsatsen mellan dessa förhållanden är så skarp, att man nästan tycker sig spåra en klass-skilnad inom själfva arbetarklassen.

Att dessutom själfva lägenheterna här ej alltid ekvivalera det begrepp, man fäster vid deras namn, framgår af själfva tablån. Särskildt visar det sig, att »1 rum och kök» är ett ganska mångtydigt uttryck, i det att ett rum visserligen alltid är och förblir ett rum, under det att det s. k. köket ej alltid gör skäl för sitt namn, åtminstone ej enligt de föreställningar, man i regeln gör sig om ett dylikt. I 3 fall förekomma i tabellen härvid anteckningen »en f. d. garderob», »en f. d. skrub» eller »mycket litet». Dessa s. k. kök lämna i själfva verket ingen annan fördel för

lägenhetens innehafvare, än att man ej behöfver laga maten i samma rum, som tjäna familjen till sofrum och samlingsrum. Någon egentlig inverkan till det bättre på atmosfären utöfvar dock ej detta förhållande. Ty är köket dels så litet, att en person därinne endast nätt och jämt kan vända sig, dels mörkt, så att ljus måste insläppas genom den ständigt öppna dörren, är det tämligen naturligt, att den fördel, som uppnås genom att hafva ett rum med kök i st. f. endast ett rum, åtminstone blir tämligen obetydlig.

Angående hyrorna måste det sägas, att dessa vid de af fabriken uthyrda bostäderna genomgående ställa sig ganska billiga. Angående de öfriga lägenheterna bör det anmärkas, att dessa samtliga äro belägna i en utkant af Söder, där hyrorna genomgående äro billigare än för motsvarande lägenheter på Norr, där arbetarne vid den mekaniska verkstaden mestadels sökt sig bostäder.

Jag går nu vidare för att genom en tabell öfver de ogiftas bostadsförhållanden ytterligare belysa den fattigare arbetarens ställning i detta hänseende.

De ogifta arbeterskornas bostadsförhållanden.

N a m n	Inneboende	Rummets kubikinnehåll	Antal i samma rum	H y r a Kr.
A	Hyr ett rum.	3.2 × 2.7 × 2.0	1	60 pr år.
B	Ja.	6.5 × 6.0 × 2.5	7	1 pr veck.
C	Ja.	5.5 × 4.0 × 2.3	4	D:o.
D	Hos moder. (Rum utan kök.)	6.5 × 6.5 × 2.2	6	¹ 100 pr år.
E }	D:o. (2 rum o. kök.)	4.0 × 3.2 × 1.9	4	¹ 130 pr år.
F } sysstrar ...	D:o. D:o.	D:o	4	D:o.
G }	D:o.	D:o	4	D:o.

¹ För hela bostaden.

Namn	Inneboende	Rummets kubikinhåll	Antal i samma rum	Hyra Kr.
H } I } systrar ...	Bor hos moder. D:o.	6.5 × 6.5 × 2.2 —	4 —	¹ 100 pr år.
J	Ja.	5.5 × 4.0 × 2.8	4	1 pr veck.
K	Hyr rum och kök.	4.6 × 4.0 × 3.5	4	150 pr år.
L	Bor hos föräldrar.	—	6	160 pr år.
M	Bor hos moder.	3.5 × 3.0 × 3.0	5	150 pr år.
N	Ja.	4.0 × 3.0 × 2.3	2	1,25 pr veck.
O	Ja.	3.8 × 3.2 × 3.0	2	1 pr veck.
P	Ja.	4.0 × 3.0 × 3.0	3	D:o.
Q	Bor hos moder. (Rum utan kök).	4.0 × 4.0 × 3.0	5	150 pr år.
R	Bor hos föräldrar. (Rum och kök).	5.0 × 3.4 × 2.8	4	160 pr år.
S	Bor hos fader. (Rum och kök.)	4.5 × 3.0 × 3.0	6	175 pr år.
T	Bor hos moder. (Rum och kök.)	4.5 × 4.0 × 3.0	8	190 pr år.
U	Ja.	4.5 × 3.5 × 3.0	5	1 pr veck.
V	Bor hos föräldrar. (Rum och kök.)	4.0 × 4.0 × 3.0	7	184 pr år.
X	Ja. (Rum och kök.)	3.5 × 3.0 × 2.5	3	1 pr veck.
Y	Ja.	3.4 × 2.7 × 2.8	3	D:o.
Z	Bor hos moder. (Rum och kök.)	5.0 × 4.0 × 3.0	4	?
Å	Ja.	4.5 × 4.0 × 2.4	3	1,25 pr veck.
Ä	Ja.	4.5 × 4.0 × 2.4	3	D:o.
Ö	Ja.	D:o	3	D:o.
a	Ja. (Rum och kök.)	3.4 × 2.7 × 2.8	8	1 pr veck.
b	Eget rum.	3.0 × 2.5 × 2.0	2	100 pr år.
c	Bor hos föräldrar. (Rum och kök.)	4.5 × 4.0 × 2.6	3	180 pr år.
d	Ja.	4.4 × 3.4 × 2.3	2	1,25 pr veck.
e	Ja.	3.8 × 2.9 × 2.6	2	D:o.
f	Hyr rum och kök.	4.5 × 4.2 × 3.0	3	200 pr år.
g	Ja.	4.4 × 3.4 × 2.3	2	1 pr veck.
h	Hyr eget rum.	4.3 × 3.4 × 2.5	2	110 pr år.

¹ För hela bostaden.

N a m n	Inneboende	Rummets kubikinnebäll	Antal i samma rum	H y r a Kr.
i	Ja.	3.4 × 3.2 × 2.4	3	1 pr veck.
j	Ja.	4.5 × 4.2 × 3.0	3	1,25 pr veck.
k	Ja.	3.8 × 2.9 × 2.6	2	D:o.
l	Eget rum.	3.4 × 3.0 × 2.8	2	160 pr år.
m	Ja. (Rum och kök.)	4.6 × 4.5 × 3.4	4	1,25 pr veck.
n	Bor hos moder.	4.4 × 2.7 × 2.9	3	115 pr år.
o	D:o.	4.5 × 4.5 × 3.0	6	180 pr år.
p	Hyr eget rum.	3.8 × 2.4 × 2.9	1	84 pr år.
q	Ja.	4.0 × 3.5 × 2.9	2	1,25 pr veck.
r	Ja.	5.0 × 3.0 × 2.5	4	1 pr veck.
s	Hyr eget rum.	3.9 × 2.7 × 2.8	3	120 pr år.
t	D:o.	4.8 × 3.5 × 2.8	2	D:o.
u	Ja.	4.5 × 4.3 × 2.9	2	1,25 pr veck.
v	Ja.	4.6 × 2.5 × 2.3	3	D:o.
x	Bor hos föräldrar. (2 rum och kök.)	4.0 × 4.0 × 2.3 3.4 × 2.6 × 2.3	10	230 pr år.
y	Ja.	4.6 × 2.5 × 2.3	3	1,25 pr veck.
z	Ja.	3.6 × 3.0 × 3.3	3	D:o.
å	Hyr eget rum.	4.5 × 4.0 × 2.8	4	125 pr år.
ä	Ja.	4.8 × 3.5 × 2.8	3	1 pr veck.
ö	Hyr eget rum.	4.2 × 3.5 × 2.8	2	120 pr år.
A	D:o.	3.0 × 2.7 × 1.9	2	80 pr år.
B	Ja.	4.5 × 4.3 × 2.9	2	1,25 pr veck.
C	Ja.	4.0 × 3.0 × 3.2	2	1,25 pr veck.
D	Ja.	3.0 × 3.0 × 2.5	2	D:o.
E	Ja.	4.0 × 3.0 × 3.2	2	D:o.
F	Ja.	4.9 × 4.3 × 3.5	3	1 pr veck.
G	Ja.	3.0 × 3.0 × 2.5	2	1,25 pr veck.
H	Ja.	4.2 × 4.0 × 3.0	2	1 pr veck.
I	Ja.	4.9 × 4.3 × 3.5	3	D:o.
J	Bor hos föräldrar.	4.0 × 3.5 × 3.0	5	150 pr år.
K	Ja.	4.3 × 4.0 × 3.0	3	1,25 pr veck.
L	Bor hos föräldrar.	4.0 × 3.8 × 2.3	4	120 pr år.
M	Bor hos moder.	4.2 × 4.0 × 2.8	6	220 pr år.
N } O } P }	Bo hos moder. (2 rum och kök.)	5.0 × 3.9 × 2.7	5	200 pr år.

Namn	Inneboende	Rummets kubikinnehåll	Antal i samma rum	Hyra Kr.
Q	Ja.	3.0 × 2.5 × 1.8	3	1 pr veck.
R	Bor hos moder. (2 rum och kök.)	4.2 × 4.0 × 2.8	6	220 pr år.
S	D:o.	—	4	—
T	D:o. (Rum och kök.)	4.8 × 4.2 × 2.3	5	144 pr år.
U	Ja.	—	4	1 pr veck.
V	Bor hos moder. (Endast rum.)	4.0 × 3.0 × 2.3	3	96 pr år.
X	Ja.	3.6 × 3.4 × 3.0	4	1 pr veck.
Y	Bor hos moder. (Rum och kök.)	4.0 × 3.3 × 2.3	4	100 pr år.
Z	Ja.	3.6 × 3.4 × 3.0	4	1 pr veck.
Å	Ja.	3.6 × 3.4 × 3.0	4	D:o.
Ä	Hyrt eget rum m. kök.	3.5 × 3.0 × 2.6	2	150 pr år.

Bostadsförhållanden för ogifta arbetare.

Namn	Inneboende	Antal i samma rum	Hyra Kr.
A	Bor hos moder. (Rum o. del i kök.)	4	120 pr år.
B	" " " (2 rum och kök.)	3	130 pr år.
C	" " föräldrar. (Rum och kök.)	7	190 pr år.
D	" " " (2 rum och kök.)	7	D:o.
E	" " moder. (Rum o. del i kök.)	4	125 pr år.
F	Ja. (Rum och del i kök.)	4	1 pr veck.
G	Bor hos föräldrar. (Rum och kök.)	6	128 pr år.
H	" " moder (Rum utan kök.)	2	75 pr år.
I	" " föräldrar. (Rum och kök.)	9	150 pr år.
J	" " " (Rum o. del i kök.)	3	75 pr år.
K	" " moder. (Rum utan kök.)	2	100 pr år.
L	" " föräldrar. (2 rum o. kök.)	4	120 pr år.
M	" " moder. (Rum o. del i kök.)	4	100 pr år.
N	" " föräldrar. (2 rum o. kök.)	7	150 pr år.
O	" " moder. (Rum och kök.)	4	180 pr år.

Bostadsförhållanden bland minderåriga.

(Under 18 år.)

Namn	Inneboende	Antal i samma rum	Hyra Kr.
P	Ja. (1 rum.)	6	—
Q	Bor hos föräldrar. (Rum och kök.)	4	100 pr år.
R	Ja. (Rum och kök.)	3	1,25 pr veck.
S	Bor hos moder. (Rum och kök.)	8	150 pr år.
T	" " " (Rum o. del i kök.)	5	D:o.
U	" " föräldrar. (Rum o. del i kök.)	3	Hyresfritt.
V	D:o D:o.	3	144 pr år.
X	" " föräldrar. (Rum och kök.)	9	150 pr år.
Y	" " moder. (2 rum och kök.)	5	200 pr år.
Z	" " moder. (Rum och kök.)	4	180 pr år.
Å	" " föräldrar. (Rum och kök.)	4	140 pr år.
Ä	" " moder. (Rum.)	5	132 pr år.
Ö	" " " (Rum o. del i kök.)	3	—
a	" " föräldrar. (Rum och kök.)	5	200 pr år.
b	D:o D:o.	4	150 pr år.
c	Ja. (Rum.)	3	—
d	Bor hos föräldrar. (Rum och kök.)	8	—
e	D:o D:o.	9	160 pr år.
f	D:o D:o.	3	96 pr år.
g	D:o D:o.	8	—
h	Bor hos moder. (Rum och kök.)	4	150 pr år.
i	" " föräldrar. (Rum.)	4	120 pr år.
j	" " " (Rum och kök.)	7	175 pr år.
k	" " moder. (Rum.)	7	120 pr år.
l	" " föräldrar. (Rum och kök.)	7	160 pr år.
m	" " moder. (Rum.)	3	104 pr år.
n	D:o D:o.	6	120 pr år.
o	" " föräldrar. (Rum och kök.)	9	200 pr år.
p	D:o D:o.	9	D:o.
q	" " moder. (Rum.)	6	108 pr år.
r	Ja. (Rum och kök.)	9	—
s	Bor hos föräldrar. (Rum och kök.)	6	160 pr år.
t	" " " (Rum.)	5	—
u	" " " (Rum och kök.)	8	160 pr år.

Namn	Inneboende	Antal i samma rum	Hyra Kr.
v	Bor hos föräldrar. (2 rum och kök.)	7	200 pr år.
x	" " moder. (Rum och kök.)	3	150 pr år.
y	" " föräldrar. (Rum och kök.)	4	160 pr år.
z	D:o D:o.	9	170 pr år.
å	" " moder. (Rum o. del i kök.)	9	100 pr år.
ä	" " föräldrar. (Rum och kök.)	4	115 pr år.
ö	" " moder. (Rum.)	2	108 pr år.
Å	" " föräldrar. (Rum och kök.)	5	150 pr år.
B	" " " (2 rum och kök.)	9	Hyresfritt.
C	" " fader. (Rum.)	2	—
D	" " föräldrar. (Rum och kök.)	8	180 pr år.
E	" " moder. (Rum.)	5	72 pr år.
F	" " föräldrar. (Rum och kök.)	5	165 pr år.
G	D:o D:o.	8	160 pr år.
H	D:o D:o.	7	D:o.
I	" " moder. (2 rum och kök.)	5	140 pr år.
J	" " föräldrar. (Rum och kök.)	4	120 pr år.
K	D:o D:o.	6	140 pr år.
L	D:o D:o.	6	—
M	" " föräldrar. (Rum.)	3	100 pr år.
N	" " moder. (Rum och kök.)	5	150 pr år.

Dessa tre tabeller berättar i all sin enkelhet om ganska egendomliga förhållanden. Den fabrik, hvarom här är fråga, sysselsätter en vida större procent arbeterskor än arbetare, och ett nästan oproportionerligt stort antal minderåriga, från och med 17 ända ned till 12 års ålder.

Bland de sist nämnda upptager förteckningen endast 55, under det att fabriken i själfva verket sysselsätter långt flere. Af dessa bo de allra flesta hos sina föräldrar, och det bör anmärkas, att dessa föräldrar i regeln visst ej hafva anställning vid samma fabrik som barnen. I några få fall finner man äfven dessa minderåriga uppträda som inneboende hos andra. Hyrorna visa ungefär samma differenser,

som förut iakttagits, och det är naturligt, att dessa endast upplysningsvis äro meddelade, då de ej tjäna till annat än att ytterligare bestyrka de pris, som i Stockholm sättas på de smärre lägenheterna. Att vinna upplysning om, hvad dessa minderåriga själfva »betala i hyra», är naturligtvis omöjligt, då de vanligen lämna sin förtjänst helt eller mestadels till familjens gemensamma kassa.

Hvad som emellertid förtjänar uppmärksammas, torde vara uppgifterna om, huru många som dela samma bostad. I ej mindre än 6 fall förekommer siffran 9, såsom betecknande antalet samboende i en dylik lägenhet. Ända till 7 finner man boende i ett rum utan kök. Och endast trenne gånger finner man att antalet af dem, hvilka tillsammans upptaga 1 rum och kök, ställer sig så lågt som till 3.

Häraf kan man nämligen draga vissa slutsatser angående huru det i Stockholm är stäldt med de fattigas och de s. k. fria arbetarnes bostadsförhållanden. Vid fabrikena, äfven sådana, där lönerna stå lågt, har arbetaren nämligen alltid en regelbunden inkomst, och följdén häraf är, att hans bostad sällan företer samma afskräckande förhållanden, som när man kommer till de fattiga, de arbetslösa eller det slags arbetare, hvilka lefva på tillfälliga eller oregelbundna inkomster. Att dessa siffror peka utanför de förhållanden, hvilka äro rådande inom själfva fabriken, visar, att det i Stockholm existerar vida värre förhållanden än bland fabriksarbetarne. Det ligger också i öppen dag, att just bland de familjer, som äro i största betryck, rekryteras skaran af minderåriga, hvilka arbeta i fabrikenas tjänst för en lön, som ofta är så liten, att den ännu tydligare påvisar familjens knappa lefnadsvillkor.

Antalet ogifta fullväxta arbetare är vid denna fabrik ringa. Den korta tabellen öfver dessas bostadsförhållanden häntyder på likartade omständigheter med de nyss omnämnda. Äfven här finnas fall af 7 och 9 personer, hvilka dela samma bostad på rum och kök. Och när antalet

tvänne gånger går ned till två, gäller detta lägenheter, hvilka endast bestå af ett enda rum. För öfrigt gälla angående svårigheten att skaffa uppgifter här samma anmärkningar, hvilka förut gjorts beträffande de ogifta arbetarne vid den mekaniska verkstaden.

Genom ett välvilligt tillmötesgående från en förman vid fabriken, har det däremot lyckats mig att angående de ogifta fullväxta arbeterskorna, hvilka utgöra pluraliteten (när man frånräknar de minderåriga), anskaffa tämligen fullständiga upplysningar. Denna tabell företer också åtskilliga egenomligheter.

Bland de 83 arbeterskor, hvilka tabellen upptager, förekomma nämligen ej mindre än 13, hvilka hyra eget rum eller rum med kök, samtidigt med att icke ett enda dylikt fall kan uppvisas bland de ogifta arbetarne. Af dessa hafva tvänne uppnått det relativa välstånd, som ligger i att ej behöfva dela sitt rum med någon. Af de öfriga 11 är det 2, hvilka dela rum med 3 andra, 1 som delar med 2 och de öfriga dela lägenheten med 1 hyresgäst.

När man längre fram betraktar löneförmånerna, skall man finna, att dessa utesluta hvarje tanke på öfverflöd eller ens välstånd. Den misstanke, hvilken härvidlag tränger sig på iakttagaren, är då, att i vissa fall vederbörande haft att tillgå förvärfskällor, hvilka icke hafva med arbetsförtjänsten att skaffa. Enligt de upplysningar jag i detta fall kunnat förskaffa mig, lär dock en sådan misstanke vara alldeles ogrundad. Och betraktar man hyressumman för dessa rum, skall man finna, att förhållandet ej är så oförklarligt, som det vid första påseendet kan tyckas. Den högsta hyressumma, som af en ensam kvinna betalas, är 84 kr. pr år. Detta gör emellertid icke mera än omkring 1 kr. 61 öre i veckan. Utgiftstegringen från 1,25 pr vecka, hvilket är ett ofta betaladt pris af de inneboende, är alltså endast 36 öre pr vecka. Tager man å andra sidan ett förhållande, då tvänne kvinnor dela rum och tillsammans betala 110 kr. pr